

Max von Oppenheim'dan Enver Paşa'ya Bir Mektup ve Tarihi Önemi

Kadir Kon'

Öz

Bu makalede esas olarak Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki İslam stratejisi mimarlarından Max von Oppenheim tarafından Enver Paşa'ya gönderilen ve ilk defa gün yüzüne çıkan bir mektup konu edilmektedir. Oppenheim'in Türk Tarih Kurumu Arşivi'nden çıkan bu mektubundan anlaşıldığı üzere ikilinin ilişkisi daha Enver Paşa'nın Berlin'deki ataşelik yıllarına dayanmaktadır. Söz konusu görece kısa mektup içerisinde geçen bazı isimler bize Enver Paşa'nın Berlin ataşeliği sırasında kurduğu ilişkileri göstermesi yanında sonraki güç kazandığı iktidar dönemlerinde Almanya ile ilişkilerindeki eski networkünü sürdürdüğünü görmemize yardımcı olacak niteliktedir. Örneğin Enver Paşa'nın Friedrich Sarre ve eşi Marie Sarre ile Berlin'deki askeri ataşelik yıllarından başlayan münasebetleri onun 1918 sonrasındaki Berlin günlerine kadar uzanmış ve kendisine “gönüllü sürgün” yıllarında Almanya'da bir sığınak imkânı sağlamıştır. Savaş sırasında bilhassa Marie Sarre'nin erkek kardeşi Hans Humann'la olan samimi ilişkisinin Osmanlı-Alman ittifakının gidişatı ve sürdürülebilirliği açısından önemi bir yana, ilk defa olarak bu makalede kullanılan bir belgeden görüleceği üzere 1914-1917 yıllarında Almanya'nın İstanbul'daki bahriye ataşesi olarak görev yapan Humann, Enver Paşa'nın 1918 yılında propaganda amaçlı yayınlanan Trablusgarp Savaşı günlüklerinin Almanca olarak yayınlanmasında da başrolü oynamıştır. Enver Paşa- Max von Oppenheim ilişkisinin Birinci Dünya Savaşı sırasında da sürdürüğünü ortaya koyan Nisan 1915 tarihli bir başka Alman arşiv belgesi de yine bu makaledeki bir ilk olma özelliğindedir. Ekim 1914 tarihli bu Almanca mektubun önemi Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli aktörlerinden Oppenheim ile Enver Paşa arasında bugüne kadar bilinmeyen doğrudan münasebeti ortaya koyması yanında savaş sırasında uygulanan İslam stratejisi tartışmalarına yeni yorumlar getirilmesine sağlayacağı katkıdan ileri gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enver Paşa, Max von Oppenheim, Birinci Dünya Savaşı, Almanya, Osmanlı İmparatorluğu, İslamcılık.

1. Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, kadirkon@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3425-5365.

A Letter from Max von Oppenheim to Enver Pasha and Its Historical Importance

Abstract

This article analyzes a recently discovered letter which Max von Oppenheim, one of the architects of Germany's pan-Islamist strategy during the World War I, sent to Enver Pasha in October 1914. It appears from the letter which was found in the archive of the Turkish Historical Society that Max von Oppenheim knew Enver Pasha since the latter's years as a military attaché in Berlin between 1909 and 1911. Furthermore, some names mentioned in the letter attest to the strong relations that Enver Pasha established during his Berlin times and that he retained his old network of relations in Germany even after his ascendance to power in the Ottoman capital to consolidate his position. For example, the pasha's relationship with Friedrich Sarre and his wife Marie Sarre began in his Berlin years, continued after his rise to prominence and provided him a shelter during his "voluntary exile" after 1918. Also, Enver Pasha's friendly relationship with Hans Humann, Marie Sarre's brother, which the former used to maintain the Germano-Ottoman alliance should be noted too. Moreover, another document from the German archives used in this article for the first time shows that Humann who worked as Germany's naval attaché in Istanbul between 1914-1917, contributed significantly to the publication of Enver Pasha's diaries regarding the Tripolitalan War for propaganda purposes in Germany. In the main, this article examines the content and the context of Oppenheim's above mentioned and previously unknown letter to Enver Pasha which will potentially bring a new dimension to the existing scholarship on the late Ottoman Empire. Since this letter does not only testify to the close relationship between the two men but also provides insights into the pan-Islamist policies adopted during the war by the Germano-Ottoman side, this article investigates the letter's context from as many aspects as possible.

Keywords: Enver Pasha, Max von Oppenheim, World War I, Germany, Ottoman Empire, Islamism.

Extended Abstract

This article analyzes a recently discovered letter which Max von Oppenheim, one of the architects of Germany's pan-Islamist strategy during the World War I, sent to Enver Pasha in October 1914. It appears from the letter which was found in the archive of the Turkish Historical Society that Max von Oppenheim knew Enver Pasha since the latter's years as a military attaché in Berlin between 1909 and 1911. Enver Pasha (1881-1922) was one of the most prominent figures and acted as Deputy Commander-in-Chief and the Minister of War between 1914 and 1918 in the wartime Ottoman Empire. His importance in the Committee of Union and Progress (CUP) and his dominant role in leading the empire to the World War I on the side of Austro-Hungary and Germany, jointly known as Central Powers along with the Ottoman Empire, should also be mentioned. When the Central Powers lost the war, the leading members of CUP, including

Enver Pasha, fled to Germany to continue their political activities from there for some time albeit much less effectively. Because of his close relations with Germans, his opponents accused Enver Pasha, above anyone else, for being a Germanophile, following the instruction of Germans and prioritizing Germany's interests over those of his own country, but these accusations were unsubstantiated. The attempts to discredit Enver Pasha, as well as the rest of CUP leadership, was directly linked to creating a *Devr-i Sabık* (revenging), after the war ended. It is obvious that Enver Pasha played a key role in securing the Germano-Ottoman alliance in 1914. In this, his familiarity with the German language and education system must have been influential. Nevertheless, when it comes to his strategic expectations for this alliance, he was clearly putting the interests of the Ottoman Empire at the center. On the other hand, Max von Oppenheim (1860-1946) owes much of his popularity in the scholarship on late Ottoman Empire to his role in declaring jihad and making pan-Islamist policies by the Ottomans. Born into a Jewish family, Oppenheim's interest in the East was a result of his early researches about the region. His service at the Germany legation in Cairo, which despite ending in 1909 in practice was officially terminated one year later, and the articles he wrote about the Middle East brought him an international recognition. Between 1896-1909 he has not only prepared hundreds of reports which advocated close relations between the Ottoman Empire and Germany based on Caliphate and pan-Islamist policies but has also made personal contacts with prominent figures, especially in Egypt, through his repeated trips which transformed the Germano-Ottoman friendship into a more concrete alliance. On August 2, 1914 he started to work at the ministry again. In this period, he wrote several reports regarding the theoretical and practical frameworks of pan-Islamist activities to be followed by the German state and established *Nachrichtenstelle für den Orient* or Intelligence Bureau for the East in Berlin. This article brings into light a third significant document from the German archive dated April 1915 which demonstrates the continuation Max von Oppenheim's contact with Enver Pasha throughout the World War I. Having visited Istanbul to the end of March 1915 to materialize the organization of *Nachrichtenstelle für den Orient*, Oppenheim also held a meeting with Enver Pasha around early April. In this meeting, he informed the pasha about the purpose of his visit and his mission in the war effort and shared his ideas regarding the establishment of *Nachrichtenstelle für den Orient* to carry propaganda activities throughout the Ottoman Empire and beyond. Enver Pasha reacted positively to the proposal but shortly afterwards notified Oppenheim that he did favor, out of internal political concerns, Sheikh Salih Tunusi's plan to create an organization to unite and support all Muslim subjects under caliphate. Consequently, *Umûr-ı Şarkiyeye İdaresi* (Administration of Eastern Matters), a central propaganda and intelligence bureau under Ali Başhamba's administration, was established to contain elements both from Oppenheim's and Sheikh Salih's proposals. This way, Enver Pasha succeeded in establishing a propaganda center which was independent from Germans by at the same time preventing Germany's intervention in the internal affairs of the Ottoman Empire.

In the main, this article examines the content and the context of Oppenheim's above mentioned and previously unknown letter to Enver Pasha which dated October 1914 and which will potentially bring a new dimension to the existing scholarship on the late Ottoman Empire. Since this letter does not only testify to the close relationship between the two men but also provides insights into the pan-Islamist policies adopted during the war by the Germano-Ottoman side, this article investigates the letter's context from as many aspects as possible.

Giriş

Bu makalede Max von Oppenheim'dan Enver Paşa'ya yazılan ve bugüne kadar tarihçiler tarafından kullanılmayan bir mektup ilk defa Almanca orijinali ve Türkçe tercümesiyle birlikte kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Bunun yanında Enver Paşa'ya dair Alman arşivlerinden iki yeni belge daha gün yüzüne çıkartılmış olup bunlardan ilki onun Oppenheim'la savaş sırasındaki münasebetine dair iken ikincisi de yine Enver Paşa'nın 1918'de Almanya'da yayınlanan Trablusgarp hatıratı kitabının yayınlanma süreciyle ilgilidir. Bilhassa bahse konu bu yeni belge sayesinde Enver Paşa'nın kitabıyla ilgili bazı hususlar daha da netleşmiştir. Bu makalenin merkezinde yer alan tarihi mektubun içeriğine girmeden önce mektubun taraflarını, yani Enver Paşa'yı ve Max von Oppenheim'i, kısaca hatırlamak mektubun tarihi değerinin daha iyi anlaşılması bakımından elzem olduğu kanaatindeyiz.

Mektubun muhatabı olan Enver Paşa (1881-1922) Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli figürlerinden birisi olup Osmanlı orduları başkomutan vekili ve 1914 ile 1918 yılları arasında Harbiye Nazırlığı'nda bulunmuştur.² Enver Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki rolünün önemi yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarıyla birlikte Birinci Dünya Savaşı'na girişindeki ve müttefik olarak savaşın sonuna kadar kalmasındaki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Mağlubiyetle sonuçlanan savaşın ardından İttihat ve Terakki hükümetinin başlıca üyelerinin Almanya'ya kaçarak düşük yoğunluklu da olsa, siyasi faaliyetlerini bir süre daha burada devam ettirdikleri malumdur. Bilhassa Enver Paşa'nın Almanlarla ilişkileri, daha sonradan çoğu haksız ve mesnetsiz, birtakım ithamlara (Alman hayranlığı, savaş sırasında Almanya'nın her dediğini yaptığı, Almanya'nın menfaatlerini kendi devletinin menfaatlerinin önünde tuttuğu vb.) maruz kalmıştır. Bu isnatlarda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması sonrasında meydana gelen konjonktürün ve de iktidardan düşmesiyle meydana getirilen “devr-i sabık”ın etkisi büyüktür. Özellikle de Millî Mücadele döneminin 1921 yılındaki kritik safhasında (Sakarya Savaşı sırasında) Mustafa Kemal Paşa'nın yerine Anadolu'daki hareketin başına geçmesi ihtimalinin ortaya çıkması Enver Paşa hakkındaki olumsuz düşünceleri adeta tetiklemiştir diyebiliriz.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki münasebetlerde (ki en başta 1914'teki ittifak antlaşmasında ve savaşın sonuna kadar müttefiklik durumunun devam edebilmesinde) Enver Paşa'nın Almanlarla kurduğu iyi ilişkilerin payı da yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim Osmanlı askeri eğitimindeki Alman etkisinin yanında Enver Paşa'nın yabancı dil olarak Almancaya olan aşinalığı ve kendisinin 1909-1911 yılları arasında Berlin'de

² Enver Paşa'nın hayatını anlatan başlıca eserler için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa. Makedonya'dan Orta Asya'ya cilt I, II ve III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020 (on sekizinci basım); Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa. Türkiye'den Türkistan'a, Bağlam yayıncılık, İstanbul, 1995; Murat Bardakçı, Enver, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul, 2021. Ayrıca bkz. Halil Erdoğan Cengiz (Haz.), Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908, Türkiye İş Banası Yayınları, İstanbul, 2012 (6. Baskı).

askeri ataşe olarak bulunması onun Almanlarla olan bu ilişkilerinin sonraki dönemlerdeki bazı gelişmeler bağlamında (Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Berlin'deki faaliyetleri) önemli sonuçlar doğurmasına zemin hazırlamış olduğu da hatırlanmalıdır.

Mektubu kaleme alan Max von Oppenheim (1860-1946) ise başka bir kategoride, bilhassa da son dönem Birinci Dünya Savaşı araştırmalarında, hayli popülerlik kazanmış olup Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen cihadın ve bu kapsamdaki Osmanlı-Alman ortak yapımı (Pan)İslamcı eylemlerin mimarı olarak görülmektedir. Oppenheim'in bu yöndeki faaliyetleri sebebiyle kendisi hakkında farklı dillerde onlarca makale ve kitap yazılmış ve hâlen de yazılmaktadır. Yahudi kökenli banker bir aileye mensup olan Oppenheim'in Şark'a olan ilgisi Şark'a yönelik araştırmalarıyla erken bir dönemde başlamış ve daha sonra Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Kahire temsilciliğindeki göreviyle ve Ortadoğu'ya yönelik kaleme aldığı eserlerle uluslararası bir tanınırlık kazanmasına sebep olmuştur. Nitekim 1896-1909 yılları arasında Kahire'deki diplomatik görevi sırasında Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda hilafet-İslamcılık merkezli bir yakınlaşma için Berlin'e yüzlerce rapor yazmaktan geri durmadığı gibi Osmanlı topraklarında yaptığı geziler ve (başta Mısırlılar olmak üzere) bölgedeki aktörlerle kurduğu yakın ilişkilerle bu yakınlaşmanın daha somut bir iş birliğine doğru evrilmesine katkıda bulunmak için uğraş göstermiştir. 1909'da Alman dışişleri bakanlığındaki görevinden resmen olmasa da fiilen ayrılan Max von Oppenheim 1910 yılı Kasım ayına kadar izinli sayılmış ve nihayet izninin bitmesiyle de dışişlerinden ayrılığı resmîyet kazanmıştır. Bu tarihten itibaren ise varlığından ilk defa 1899 yılında haberdar olduğu ve hakkında bazı yayınlar yaptığı Tel Halef antik şehrinin kazı çalışmalarına odaklanmıştır. Alaylı bir arkeolog olan Oppenheim bugün Suriye sınırları içinde kalan Hititlerin antik şehri Tel Halef'teki çalışmalarına, ön hazırlıklardan sonra, fiilen 1911 yılı ortalarında başlamış ve kazı faaliyetlerini 1913 yılı sonlarına kadar sürdürmüştür (Karacakaya, 2020: 61-160; Avcı ve Akman, 2022: 204-225).³ Nitekim kendisi, burada bulduğu tarihi eserlerle sonradan Berlin'de bir müze dahi kurmuştur.⁴

1. Oppenheim'dan Enver Paşa'ya Yazılan Mektubun Tarihi Önemi

Oppenheim 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman gizli ittifak antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte (aynı gün) Alman Dışişleri'nde yeniden göreve başlayarak

³ Furkan Karacakaya'nın yüksek lisans çalışması Oppenheim'in Tel Halef kazıları ve bu süreçte Osmanlı hükümetiyle ilişkilerini Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden ele alması bakımından önemli ve başarılı bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde Remzi Avcı ve Ekrem Akman'ın makalesi de Oppenheim'in arkeolojik çalışmalarını Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak ele alması ve farklı bir bakış açısı sunması bakımından kayda değerdir.

⁴ Max von Oppenheim'in hayatına dair bilhassa son yirmi yılda bir hayli akademik çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bkz. Gabriele Teichmann ve Giesela Völge (Hrg), *Faszination. Max von Oppenheim. Forscher, Sammler, Diplomat*, Max Freiherr von Oppenheim Stiftung, Köln, 2001; Kadir Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 53 (2011/1), İstanbul, 2012: 211, 252; Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre yayınları, İstanbul, 2013.

Osmanlı-Alman ittifakının temel dayanaklarından birisi olan İtilaf Devletleri'ne karşı girişilecek Panislamist faaliyetlerin, yani İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sömürgeleri altındaki Müslüman toplulukların isyan ettirilmelerinin, hazırlanması/planlanması vazifesine getirildi. Öyle ki Oppenheim 1914 yılı Kasım ayı başlarında 136 sayfalık meşhur büyük memorandumunu (*Denkschrift betreffend die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde/Düşmanlarımızın elindeki İslam Bölgelerinde İhtilaller Çıkartılmasına İlişkin Memorandum*) kaleme aldı. Kısa süre sonra ise İslam dünyasındaki propaganda işlerinden sorumlu bir birim olacak olan *Nachrichtenstelle für den Orient (NfO)/Şark İstihbarat Birimi* adlı Alman Dışişleri'ne bağlı kurumu meydana getirdi.⁵ Osmanlı Devleti'nden görevlendirilen kimselerin de yer aldığı bu birimin ilk başkanlığını yapan Oppenheim 1915 yılı mart ayında İstanbul'a geldi ve Alman Büyükelçiliği'ne bağlı olarak Osmanlı ülkesinde Şark İstihbarat Birimi'nin yerel şubelerini (Nahrichtensaal Organisation/ İstihbarat Salonları) organize etti. 1916'dan sonra ise Oppenheim'in etkisi gittikçe azalmaya başlamış ve savaş sonrası dönemde kendisini daha ziyade Berlin'de açtığı Tel Halef müzesi çalışmalarına vermiştir. *İkinci Reich* sonrası kurulan Weimar Cumhuriyeti Almanya'sında ise eski politik etkinliğine bir daha kavuşmamıştır. Ancak *Üçüncü Reich* döneminde Oppenheim'in bu izole olmuş durumunun bir istisnası vardır: O da Fransa'nın savaşta saf dışı kalmasından sonra Nazi Almanya'sının Ortadoğu'da İngiltere'ye karşı etkinlik kazanması için Araplara yönelik politikanın belirlenmesinde Oppenheim'in görüşlerine de başvurulmasıdır. Nitekim ilki 25 Temmuz 1940'ta ve ikincisi de 22 Mart 1942'de olmak üzere Oppenheim, Alman Dışişleri Bakanlığı'na Arap coğrafyasında uygulanacak politikalarla ilgili iki memorandum sunmuştur. Bu sefer Birinci Dünya Savaşı sırasındaki memorandumunun merkezinde yer alan İslamcılık yerine Arap milliyetçiliği ve Arap ülkelerinin bağımsızlıkları ve Almanya ile iş birlikleri yer almaktadır (Gossman, 2014: 231-275). Bugüne kadar yapılan gerek Enver Paşa'ya gerekse de Oppenheim'a dair çalışmalarda Enver Paşa ile Max von Oppenheim'in doğrudan bir ilişki veya tanışıklık içinde olduklarına ilişkin herhangi bir bilgi ortaya konulmuş değildir. Böyle bir ilişkinin var olabileceğine dair tek yorum ise, Oppenheim'in yukarıda bahsi geçen 1914 tarihli büyük memorandumunda Enver Paşa'ya yönelik yaptığı birtakım göndermelere dayanılarak 2013 yılında yayınlanan bir çalışmada kendine yer bulabilmiştir (Kon, 2013: 74, 75).⁶ Nitekim Oppenheim'in

5 *Nachrichtenstelle für den Orient (NfO)* hakkında yapılan bazı çalışmalar için bkz.: Tilman Lüdtkke, *Jihad Made in Germany: Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Münster 2005; Maren Meyer zur Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient. Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*, Saarbrücken 2011; Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre yayınları, İstanbul 2013; Samuel Krug, *Die "Nachrichtenstelle für den Orient"*. Im Kontext Globaler Verflechtungen (1914-1921). *Strukturen-Akteure-Diskurse*, Bielefeld: 2020.

6 Oppenheim'in raporunda Enver Paşa'dan söz edilmesine dikkat çeken bir başka isimse Herbert Landolin Müller'dir. Ancak Müller, konuyu ikili arasındaki ilişki bağlamında değil de bir başka açıdan, yani Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İtilaf Devletleri'ne karşı Osmanlı İmparatorluğu üzerinden planlanıp uygulanan cihad politikasının yalnızca Almanya'nın eseri olmayıp Enver Paşa üzerinden Osmanlı devletiyle beraber oluşturulduğuna dikkat çekmek bağlamında ele almıştır. Bkz. Herbert Landolin Müller, *İslam, gihād ("Heiliger Krieg") und Deutsches Reich. Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb 1914-1918*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main; Bern; New York; Paris; 1991: 196, 197 ve 201.

memorandumunun 71, 91 ve 127. sayfalarında İtilaf Devletleri'ne karşı İslam dünyasında yapılacak bazı girişimler konusunda Enver Paşa'nın tekliflerinden ve raporlarından söz edilmektedir (Oppenheim, *Denkschrift betreffend Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*, Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie (HBO), Nachlass MvO, Nr. 42).

Bu makalenin konusu olan mektupta da açıkça görüleceği üzere Enver Paşa ile Max von Oppenheim'in tanışıklıkları aslında Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllara dayanmaktadır. Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde araştırmacılara yeni açılan belgeler arasında yer alan Max von Oppenheim imzalı söz konusu mektup iki daktilo sayfası uzunluğunda olup Berlin'de 27 Ekim 1914 tarihinde kaleme alınmıştır (TTK, EP, K:16, G: 23, 1)

Almancasını ve Türkçe tercümesini EK 1 ve 2'de bulacağınız mektubun içeriğini bir analize tabi tuttuğumuzda Max von Oppenheim ile Enver Paşa'nın münasebetlerinin derecesini daha iyi anlayabiliyoruz. “Çok saygıdeğer Enver Paşam” hitabıyla başlayan mektupta Oppenheim, öncelikle Enver Paşa'nın 1914 yılı başında Osmanlı ordusunun başına getirilmesinden duyduğu sevinçli ifade edip kendisini tebrikle başlıyor ki bu da bize en az on bir aydır taraflar arasında doğrudan bir iletişimin olmadığını gösteriyor. Ardından sultanın Osmanlı-Alman ittifakını onaylamasından dolayı her iki devleti kutlayan Oppenheim ortak düşmanlara karşı verilen dünya savaşının Almanya, Avusturya ve Osmanlı devleti için parlak bir gelecek meydana getirmesi ümidini dile getiriyor. Burada, her ne kadar Osmanlı devletinin savaşa fiilen girmesine daha iki gün varsa da Oppenheim'in Osmanlı devletini savaşa girmiş kabul etmesi dikkat çekicidir. Ki Enver Paşa bu mektubu aldığı anda Karadeniz'deki Rus hedeflerinin bombalanmasıyla savaşa zaten fiilen girilmiş olmalıdır. Mahrem bilgiler Alman makamlarınca kendisiyle paylaşılan Oppenheim'in bu ifadesinden, onun Osmanlı devletinin o süreçte fiilen savaşa gireceğinden önceden haberi olduğu gibi bir sonuç da çıkartabiliriz. Ardından Oppenheim, kişisel durumunu/konumunu ve tanışıklıklarının eskiye dayandığını hatırlatma ihtiyacı duyarak mektubuna şu cümlelerle devam ediyor: “Türkiye'ye karşı samimi dostluğumu ve on yıllardan bu yana Türkiye ve ülkelerimiz arasındaki dostluğun sağlanması için en derinden bir inançla benim nasıl katkıda bulunduğumu biliyorsunuz. Berlin'de bulunduğunuz ve sizinle ara sıra bulduğumuz zamanları hala zevkle hatırlıyorum.” Son cümleden de net bir şekilde anlaşıldığı üzere Enver Paşa ile Oppenheim daha Enver Paşa'nın Berlin'deki Osmanlı askeri ataşeliği (1909-1911) zamanlarından tanışıyorlarmış. Enver Paşa'nın Berlin'de görev yaptığı 1909-1911 tarih aralığı tam da Oppenheim'nin Kahire'deki diplomatik görevinden ayrılıp Berlin'e yerleştiği ve 1911 yılı mart ayına kadarki Tel Halef kazısı hazırlıklarını sürdürdüğü döneme denk gelmesi bakımından ilginçtir. Nitekim Oppenheim ve ekibi kazıya başlamak için 1911 yılı martı sonunda Beyrut'a gelecekler ve ağustos ayında da kazılara başlayacaklardır (Teichmann, 2001: 52-57; Kon, 2012: 211-252; Avcı ve Akman, 2022: 204-225). Öyle ki o zamanlar sanki henüz genç Enver Bey ile Oppenheim'i Berlin'de kader buluşturmuştur. Yine her ikisi de aynı yıl içinde Berlin'den

ayrılmışlardır. Nitekim Enver Bey İtalyan işgaline karşı direnişi örgütlemek üzere Trablusgarp'a geçerken, yukarıda belirtildiği üzere, Oppenheim da Beyrut üzerinden Halep yoluyla kazı alanı antik Tel Halef'e gitmiştir. Mektupta belirttiğine göre bundan sonraki süreçte Oppenheim, “*Enver Paşa'nın yaptıklarını uzaktan sevinçle*” takip etmiştir. Hatta iki buçuk yıl süren Tel Halef kazıları sırasında Enver Paşa'ya iki ya da üç mektup yazmış, fakat bu mektuplarına hiçbir cevap alamamıştır. Oppenheim bu durumu, iyimser bir şekilde, mektupların Enver Paşa'ya ulaşmamış olmasına yormaktadır ki onun bu yorumu doğru olabilir, zira Enver Paşa o süreçte çoğunlukla Libya'da ya da başka savaş alanlarında bulunuyordu. Dolayısıyla sabit bir adresi yoktu denilebilir.

2. Enver Paşa-Sarre Ailesi Bağlantısı ve Paşa'nın Trablusgarp Hatıratı

Oppenheim, mektubunda Enver Paşa ile ortak dostları olan bir isimden/aileden de bahsetmektedir. Öyle ki Oppenheim onlar üzerinden Enver Paşa'nın faaliyetlerinden zaman zaman haberdar olmuştur. Oppenheim'in *Sarreler* diye bahsettiği aile Friedrich Sarre ve eşi Marie Sarre'den başkası değildir. Babasının Osmanlı devletindeki görevinden dolayı çocukluğu Türkiye'de geçmiş olan Friedrich Sarre de tıpkı Oppenheim gibi Şark'a özel merakı olan birisiydi ve o da arkeolojiyle ilgileniyordu. Abbasiler dönemi şehri olan Samarra kazılarını yapan Friedrich Sarre'nin zengin bir Şark halıları koleksiyonu da vardı. Nitekim kendisi sonradan Berlin'deki Kaiser Friedrich Müzesi'nin İslam Eserleri Seksiyonunun başına geçecekti. Karısı Marie Sarre'nin babası Carl Humann ile de Türkiye'den tanışan Friedrich Sarre'nin kayınbiraderi Hans Humann ise Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın İstanbul'daki askeri deniz ataşesi görevinde bulunacaktır. Nitekim savaş sırasında Hans Humann ile Enver Paşa'nın ilişkilerinin oldukça samimi olduğu da bilinmektedir (Bardakçı, 2021: 106-109).⁷ Yine Enver Paşa ile Marie Sarre arasında uzun yıllar süren bir mektuplaşma olduğu bilinmektedir. Hatta bu mektupların bir kısmı propaganda amacıyla 1918 yılında Almanya'da Almanca bir kitap olarak Enver Pascha, *Um Tripolis (Trablusgarp'ta)* başlığı altında yayınlanmıştır da.⁸ Burada ilk defa bahsi geçen Alman arşiv belgelerinden habersiz olarak Murat Bardakçı, başka kaynaklara dayalı olarak söz konusu kitapta bir kısmı sansürlenerek yayınlanan mektupların çoğunun Marie Sarre'ye hitaben yazıldığını belirterek doğru bir tespitte bulunmuştur (Bardakçı, 2021: 109 ve 585, 586 (son not 62)). Nitekim Oppenheim'in mektubundaki Enver Paşa'nın faaliyetlerinden “*Sarreler üzerinden haberdar olduğu*”na dair ifade Bardakçı'nın tespitini destekler mahiyettedir. Hatta diyebiliriz ki Enver Paşa'nın

7 Sarre ailesi ile Enver Paşa'nın yakın münasebetleri Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından onun diğer önde gelen İttihatçılarla birlikte ülke dışına kaçmalarından sonra da devam etmiştir. Nitekim Enver Paşa'nın Kırım üzerinden Kafkasya'ya geçme çabaları sonuç vermeyince 1919 sonbaharında geçtiği Berlin'de, Moskova'ya geçinceye kadar bir süre Sarre ailesinin villasının çatı katında misafir edildiğini Friedrich-Marie Sarre'nin oğulları Hans Sarre'nin yayınlanmamış hatıralarından öğreniyoruz. Bkz. Mustafa Gencer, “Jöntürkler ve Almanya (1918-1922)”, 14. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara, 2006, 19-32.

8 Tam künyesi için bkz. Enver Pascha, *Um Tripolis*, Feld-Ausgabe, Hugo Bruckmann Verlag, München 1918. Enver Paşa'nın 1918 yılında Almanca yayınlanan bu kitabının Türkçesi için bkz. Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü, çeviren Nurten Kutsal, Tarih&Kuram Yayınevi, İstanbul, 2015.

kitabında yer alan mektupların Marie Sarre'ye hitaben yazılmış olduğu ve bunların yayınlanmadan evvel bir süzgeçten geçirildiği, Bardakçı'nın iddiasından da öte olarak, burada ilk defa olarak kullanılan Alman arşiv belgeleriyle mutlaklık kazanmaktadır. Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul'a gönderilen 17 Temmuz 1917 tarihli bir belgede Enver Paşa'nın Trablusgarp Savaşı günlerine dair günlüğünün yayınlanmasına Alman Savaş Bakanlığı'nın büyük önem verdiği ve bu günlük sayesinde İtilaf Devletleri'nin Arap kamuoyuna yönelik aleyhte propagandalarına karşı İttifak Devletleri lehine olumlu bir etkide bulunacağı bildiriliyordu. İstanbul'da bulunan Alman deniz ataşesi Humann'ın bu yazıya verdiği 27 Eylül 1917 tarihli cevapta ise Enver Paşa'nın günlüğünün Almanca tercümesinin kendisinde olduğu, kız kardeşinden meselenin bütün yönlerini Enver Paşa ile konuşmasını ve kız kardeşinin yayınlanmasını istemeyeceği, kitaptan çıkartılması gereken kısımları kendisine bildirmesini istediğini haber veriyordu. Humann ayrıca, günlüğünde çok açık sözlü olan Enver'in o zaman için söyleyebildiği şeylerin aynen basılmasının, bugünün Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili için uygun olamayabileceğini de ifade etmekten geri kalmamıştır. Yine aynı belgede Humann, o sırada müttefikler tarafına geçip İsviçre'de Almanya ve Osmanlı devleti aleyhine bir kitap yazarak Almanya'nın başını ağrıtan Dr. Harry Stürmer'in propaganda kitabına da Enver Paşa'nın bu kitabıyla iyi bir cevap verileceğini belirtme ihtiyacı duymuştur (BArch, RM 40/720, s.81,82,83,84,85; Kon, 2018: 448-485).

3. Oppenheim-Enver Paşa Bağlantısının Birinci Dünya Savaşı Açısından Değerlendirilmesi

Mektubun buraya kadar ele alınan kısımları Oppenheim'ın Enver Paşa'yla olan şahsi münasebetlerine ve bu münasebetin tarihi geçmişine işaret ediyordu. Şimdi ise bu tarihi mektupta sözü edilmeyen, ama bu ilişkinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Almanya ilişkileri bakımından önemine değinebiliriz. Bu mektubun önemi her şeyden önce mektubun yazıldığı tarihle ilgilidir. Yani 2 Ağustos 1914'te gizli Osmanlı-Alman ittifakının imzalanmasıyla aynı günde Alman Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlayan Oppenheim'ın o tarihten itibaren hazırlamaya başladığı, Almanya'nın savaşta uygulayacağı İslam stratejisi hazırlıklarının en yoğun olduğu ve neredeyse bu stratejinin ana hatlarını yazıp bitirdiği döneme (Ekim-Kasım 1914) denk gelmesidir. Nitekim yukarıda sözü edilen ve bu stratejinin ana belgesi niteliğindeki "Büyük Memorandum" tam da Ekim ayı sonlarında tamamlanmış ve Kasım ayı başlarında Alman Dışişleri'ne teslim edilmiştir (Kon, 2013: 62). Bunun yanında İslam dünyasına yönelik propaganda ve sömürge idarelerine karşı isyanlar çıkartma eylemlerinin organizasyonu ve bu konularda bilgi edinimini ve yeniden üretimini sağlayacak yapı olan *Nachrichtenstelle für den Orient* (Şark İstihbarat Birimi) tam da bu tarihlerde Oppenheim'ın başkanlığında kurulmuştur.⁹ Bu durumda Oppenheim'ın

⁹ Araştırmacılar Oppenheim'ın memorandumunun tam olarak ne zaman yazıldığı konusunda olduğu gibi, Şark İstihbarat Birimi'nin (NFO) kuruluşuna dair de kesin bir tarih üzerinde uzlaşabilmiş değillerdir. Bu konuda 1914 yılı Ağustosundan Kasım ayına kadar farklı tarihler ileri sürülmüş olup, bunun bir süreç içerisinde gerçekleştiği

mektubuyla Almanya'daki hazırlıklar arasında şöyle bir ilişki kurmak mümkündür: Oppenheim Dışişleri Bakanlığı bünyesinde İslam dünyasına yönelik stratejinin teorik çerçevesini ve organizasyon birimini belli bir olgunluğa getirdiğinde doğrudan Enver Paşa ile irtibata geçme ihtiyacı duymuştur. Ve bu mektup da sonraki sürecin, yani Almanya'daki organizasyona (NfO'ya) Osmanlı devleti temsilcilerinin de katkılarının başlayacağı dönemin başlangıcını oluşturmuş olabilir. Zira aralık ayı başında Osmanlı devletinin ilk temsilcileri Şeyh Salih Tunusi ve Mehmed Akif (Ersoy) Oppenheim'in Şark İstihbarat Birimi'ndeki yardımcısı tarafından İstanbul'dan alınıp trenle Berlin'e götürülecekler ve 1915 yılı mart ayı ortalarına kadar Almanya'da cihadın Alman kamuoyuna açıklanması ve Müslüman komitelerin oluşturulması gibi konularda (Almanlarla) ortak çalışmalarda bulunacaklardır (Kon, 2013, 127-137).

4. Enver Paşa ile Oppenheim'in İstanbul'daki Görüşmesi

Enver Paşa ile Oppenheim arasındaki (doğrudan) iletişimin bundan sonraki seyri hakkında elimizde fazla bir belge/kanıt olmamakla birlikte 1915 yılına ait bir belge bize bu ilişkinin savaş yıllarındaki durumu hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinden yaklaşık beş ay sonra, 1915 yılının mart ayı sonunda, İstanbul'a gelen ve Osmanlı devletinde Alman elçiliğine bağlı propaganda amaçlı bir *İstihbarat Salonları* ağı kurma işine girişen Oppenheim, ülkeye gelişinden kısa süre sonra 6 Nisan 1915'te Enver Paşa ile bir görüşme yapmıştır. Berlin'e gönderilen bir elçilik raporundan tespit ettiğimiz bu görüşme nisan ayı (1915) başında gerçekleşmiştir. Oppenheim, Enver Paşa'ya savaştaki misyonu ve faaliyetleri hakkında bilgi verdikten sonra Osmanlı Devleti içinde de modern propaganda faaliyetlerinde bulunacak bir İstihbarat organizasyonu (Nachrichten-Organisation) oluşturulmasını teklif etmiş ve bu konuda mutabık kalmışlardır. Aynı görüşmede Almanya'dan yeni dönen Şeyh Salih Tunusî de bulunuyordu. Tunusî'nin "Hilafet davası sancağı altında bütün Müslüman ve İslami unsurların birleştirileceği ve destekleneceği bir organizasyonun kurulması fikrine" ise Enver Paşa, bazı iç siyasi endişeler nedeniyle iştirak edemeyeceğini bildirmişti (PA AA, R 19977, Nr. 104-107, 26 Nisan 1915). Ancak kısa süre sonra bir bakıma Oppenheim'la Şeyh Salih Tunusî'nin tekliflerinin bir karışımı olacak olan merkezi propaganda ve *istihbarat* birimi Ali Başhamba başkanlığında ve *Umûr-ı Şarkîye İdaresi* adıyla 1915 yılı mayıs ayı içinde kurulacaktır.¹⁰ Böylece Enver Paşa, savaş dönemindeki İslamcı politikalara uygun

sonucuna varmak en makul çözüm gibi görünmektedir. Bu konudaki tartışmaların bir değerlendirmesi için bkz. Krug, a.g.e.: 37-42.

¹⁰ Umûr-ı Şarkîye İdaresi yapısının Almanya'daki Şark İstihbarat Birimi'nden esinlendiği, hatta doğrudan oradaki yapıyı örnek aldığı konusuna bugüne kadar pek değinilmemiştir. Bunun tek istisnası 2014 yılında uluslararası bir sempozyumda sunulan, ancak yayınlanmayan bir bildiridir. Bkz. Kadir Kon, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın 1915 Yılında Umur-ı Şarkîye İdaresine Dönüşmesinde Alman Etkisi (The Impact of Germans in the Transformation of Teşkilat-ı Mahsusa to Umur-ı Şarkîye İdaresi in 1915)*, in *Not All Quiet on the Ottoman Fronts: Neglected Perspectives on a Global War*, İstanbul, 10 Nisan 2014. *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Umûr-ı Şarkîye İdaresi* adı altında yeniden yapılandırılmasını arşiv belgeleri üzerinden ele alan, fakat bu dönüşümdeki Alman etkisine değinmeyen, başarılı bir doktora tezi için bkz. Polat Safi, *The Ottoman Special Organization- Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics*, İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2012.

bir propaganda birimini Almanlardan bağımsız şekilde oluşturmuş oluyordu. Savaş sırasında Almanların Osmanlı bağımsızlığına hanel getireceğini düşündüğü birçok talebe mümkün olduğunca karşı koyan Enver Paşa, Almanların Osmanlı iç işlerine müdahalesine imkân verecek bir organizasyondan onları uzak tutmayı başarmıştır.

Bunun dışında, savaş sonrası dönem de dâhil, Oppenheim'la Enver Paşa arasındaki doğrudan münasebetlerin seyri konusunda şimdilik daha fazla bir şey dememiz mümkün görünmemektedir. Fakat Enver Paşa'nın 1919 sonbaharında Berlin'e geçtikten sonra Moskova'ya gidinceye kadar ki süreçte Sarre ailesiyle yakın münasebetleri göz önünde bulundurulursa, bu dönemde de Oppenheim'la görüşmüş olma ihtimali yüksektir.

Sonuç

Enver Paşa ile Max von Oppenheim'in ilişkilerinin boyutunu ilk defa kullanılan belgelerle ortaya koymaya çalışan bu makalede bilhassa 27 Ekim 1914 tarihli görece kısa bir mektup üzerinden bazı sosyal ilişkiler ağıının (network) Enver Paşa'nın geçmiş (1909-1911) ve gelecek (1918 sonrası) faaliyetlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Enver Paşa ile Oppenheim gibi bambaşka mesleklerden isimlerin yan yana gelmeleri temelde tek bir sebebe indirgenecek olursa bu sebebin Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya- Osmanlı müttefikliğinin ana dayanaklarından birisi olan İtilaf Devletleri'ne karşı İslâm dünyasının harekete geçirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Oppenheim konunun Almanya ayağındaki en önemli sivil uzmanlardan birisi iken Enver Paşa, bilhassa 1914-1918 yılları arasındaki konumu ile, tam manasıyla Osmanlı devletinin zirvesindeki en kudretli birkaç kişiden birisi konumundaydı. Dolayısıyla ikili arasındaki ilişki simetrik bir ilişkiden ziyade asimetrik olarak kabul edilebilir. Ancak bilhassa 1915'te ikili arasında İstanbul'da yapılan görüşmede, en azından ele alınan konu bağlamında simetrik bir ilişki olduğu söylenebilir. Zaten 1914, 1915 yılları da Oppenheim'in etkinliğinin ve gücünün zirvede olduğu döneme tekabül ediyordu.

Oppenheim'in mektubu vesilesiyle Enver Paşa'nın Sarre ailesi, dolayısıyla da Hans Humann'la olan münasebetine değinirken Alman arşivlerinden bir belge sayesinde başka bir tartışmalı konunun aydınlanmasına da imkân doğmuştur. Büyük ölçüde aydınlanan bu konu Enver Paşa'nın 1918 yılında Almanya'da yayınlanan Trablusgarp hatıralarının/mektuplarının arka planıdır. Enver Paşa'nın mektuplarının Marie Sarre'ye yazıldığı, kitaplaşmadan önce bazı kısımlarının ayıklandığı ve de bunların bilhassa Arap dünyasına yönelik propaganda maksadıyla yayımlandığı anlaşılmış oldu.

Son olarak şu hususu da belirtmeliyiz ki bu makalede konu edilen, Oppenheim'in 27 Ekim 1914 tarihli mektubu ve diğer belgelerin önemi Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli aktörlerinden Oppenheim ile Enver Paşa arasında bugüne kadar bilinmeyen doğrudan münasebeti ortaya koyması yanında savaş

sırasında uygulanan İslam stratejisi tartışmalarına yeni yorumlar getirilmesine sağlayacağı katkıdan ileri gelmektedir. Daha açık ifade edilecek olursa; bu münasebetin önemi Birinci Dünya Savaşı başında ilan edilen *cihâd-ı ekber* ve bu bağlamda uygulamaya konulan İslamcı politikaların bugüne kadar ki genel kabulün aksine tek taraflı, yani Almanlar tarafından Osmanlı idarecilerine empoze edilen, bir politika olmasından ziyade iki tarafın ortaklaşa geliştirdikleri ve uyguladıkları bir strateji çerçevesinde hayata geçtiği tezine yapacağı katkıdan ileri gelmektedir. Bununla şu iddiada bulunmak da doğru değildir: “Enver Paşa ile Oppenheim arasındaki doğrudan ilişkiyi gösteren bir mektup ve bir arşiv belgesi meseleyi bütün yönleriyle aydınlatmıştır!” Kuşkusuz, ikili arasındaki ilişkinin başka boyutlarını ortaya koyacak yeni araştırmalar ve belgelerle daha fazla bilgiye ve daha kesin kanaatlere sahip olabileceğiz. Sonuç olarak diyebiliriz ki Oppenheim’dan Enver Paşa’ya yazılan mektup tarihi bir önemi haiz olup, en azından, Birinci Dünya Savaşı’nda uygulanan İslamcılık stratejisinin anlaşılmasında, yorumlanmasında bazı meselelerin yeniden değerlendirilmesine vesile olacak niteliktedir.

Kaynakça

Belgeler

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Ankara

Enver Paşa Koleksiyonu (EP), Kutu No: 16, Gömlek No: 23, adet: 1.

Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi (Politisches Archiv des Auswartigen Amts), Berlin

PA AA, R 19977, Nr. 104-107 26. April (Nisan) 1915.

Almanya Federal Arşivi (Bundesarchiv), Koblenz

BArch, RM 40/720, s.81,82,83,84,85.

Diğer Belgeler

Von Oppenheim, M., (Tarihsiz) Denkschrift betreffend Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde, Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie (HBO), Nachlass MvO, Nr. 42, Köln.

Literatür

Avcı, R. ve Akman, E. (2022). Bir Arkeolojik Kazının Aslında Söylemedikleri: Tell Halef’te Osmanlı Bürokrasisinin Çaresizliği, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED), Haziran, sayı: 30, s. 204-225.

Aydemir, Ş. S. (2020). Enver Paşa. Makedonya’dan Orta Asya’ya cilt I, II ve III, Remzi Kitabevi, İstanbul (on sekizinci basım).

Bardakçı, M. (2021). Enver, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul 2021.

Capellen, M. M. z. (2011). Die Nachrichtenstelle für den Orient. Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg, Saarbrücken.

Cengiz, H. E. (Haz.) (2012). Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908, Türkiye İş Banası Yayınları, İstanbul (6. Baskı).

Enver Pascha (1918). Um Tripolis, Feld-Ausgabe, Hugo Bruckmann Verlag, München

- Gencer, M. (2006). Jöntürkler ve Almanya (1918-1922), 14. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara, s. 19-32.
- Gossman, L. (2014), *The Passion of Max von Oppenheim. Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*, Cambridge, UK: Open Book Publishers, <http://dx.doi.org/10.11647/OBP.0030>.
- Karacakaya, F. (2020). Max von Oppenheim'in Osmanlı Devleti'ndeki Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1886-1918), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kon, K. (2012). Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Sayı 53 (2011/1), İstanbul, s. 211, 252.
- Kon, K. (2013). Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi, Küre yayınları, İstanbul.
- Kon, K. (2014). Teşkilat-ı Mahsusa'nın 1915 Yılında Umur-ı Şarkiyye İdaresine Dönüşmesinde Alman Etkisi (The Impact of Germans in the Transformation of Teşkilat ı Mahsusa to Umur ı Şarkiyye İdaresi in 1915), in Not All Quiet on the Ottoman Fronts: Neglected Perspectives on a Global War, İstanbul (yayınlanmamış bildiri metni).
- Kon, K. (2018). Gazetecilik mi Ajanlık mı? Alman Gazeteci Dr. Harry Stürmer'in Birinci Dünya Savaşı Ortasında Yayınlanan Kitabı ve Yol Açtığı Etkiler Üzerine Bir Deneme, Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi cilt 1 içinde, TBMM Milli Saraylar yayını, İstanbul, s. 448-485.
- Krug, S. (2020). Die "Nachrichtenstelle für den Orient". Im Kontext Globaler Verflechtungen (1914-1921). Strukturen-Akteure-Diskurse, Bielefeld.
- Kutsal, N. (çeviren) (2015). Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü, Tarih&Kuram Yayınevi, İstanbul.
- Lüdtke, T. (2005). *Jihad Made in Germany: Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Münster.
- Müller, H. L. (1991). *Islam, ğihâd ("Heiliger Krieg") und Deutsches Reich. Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb 1914-1918*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main; Bern; New York; Paris.
- Safi, P. (2012). *The Ottoman Special Organization- Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics*, İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara (doktora tezi).
- Teichmann, G. (2001). *Grenzgaenger zwischen Orient und Okzident. Max von Oppenheim 1860-1946 Faszination. Max von Oppenheim. Forscher, Sammler, Diplomat içinde*, Herausgegeben von Gabriele Teichmann und Gisela Völger, Max Freiherr von Oppenheim Stiftung, Köln
- Yamauchi, M. (1995). *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa. Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam yayıncılık, İstanbul.

Ekler:

Ek 1: Max von Oppenheim'dan Enver Paşa'ya Yazılan Mektubun Türkçe Tercümesi

Berlin W. 15, 27 Ekim 1914

Kurfürstendamm 203.

Saygıdeğer Enver Paşa'm!

Siz ekselanslarının Türk ordusunun başkomutanlığına (Generalissimus) gelmiş olması haberi beni o kadar sevindirdi ki başka çok az haber beni bu kadar sevindirirdi. Dolayısıyla size en kalbî tebriklerimi ifade etmek isterim. Aynı zamanda majesteleri Sultanın kararı için Türkiye ve Almanya'yı da tebrik ederim. Umarım Siz, Türk ordusunu ortak düşmanlarımıza karşı başarıya götürürsünüz. Yine Avrupa'nın Merkez Güçleri'ni olduğu kadar Türk İmparatorluğu'nu da yok etmek amacıyla olan düşmanlarımızın uzun yıllardır süren ortak çalışmalarının bir neticesi olan bu korkunç dünya savaşından hem sizin anavatanınız için hem de Almanya ve Avusturya için parlak bir gelecek ortaya çıkacağını umuyorum. Türkiye'ye karşı samimi dostluğumu ve on yıllardan bu yana Türkiye ve ülkelerimiz arasındaki dostluğun sağlanması için en derinden bir inançla benim nasıl katkıda bulunduğumu biliyorsunuz.

Berlin'de bulunduğunuz ve sizinle ara sıra buluştuğumuz zamanları hala zevkle hatırlıyorum. Sizin sonraki çalışmalarınızı büyük bir ilgiyle takip ettim. Yaptığınız ne varsa hepsinden sevinç duyan birisi olarak, tam da zor kararlar verileceği böyle zamanlarda sizin Türkiye'ye liderlik yapacak olan o adam olacağınızdan eminim.

2,5 yıl boyunca Mezopotamya'da kazılarını yönettiğim Tell Halef'ten size iki ya da üç mektup yazdım. Korkarım bu haberlerimi hiç almadınız. Orada bulunduğum zamanda da halkınızın sizin isminize ne kadar saygı duyduğundan emin oldum. Zaman zaman Sarrelerden (Sarre ailesinden) sizinle ilgili haberleri aldım. Kısa süre zarfında sizinle tekrar yüz yüze görüşme sevincini ve onurunu yaşayabilmeyi umuyorum.

Her hâlükârda gerek şahsî olarak gerekse de genel durum nedeniyle sizin atanmanıza ne kadar kalpten sevindiğimi ifade etmekten kendimi alıkoymak istemiyorum.

En iyi dileklerle ekselanslarına içtenlikle bağlı olan ben Max von Oppenheim (İmza).

Ek 2: Max von Oppenheim'dan Enver Paşa'ya Yazılan Mektubun Almanca Orijinali

Berlin W.15, den 27. Oktober 1914
Kurfürstendamm 203.

Mein hochverehrter Enver Pascha!

Es hat mich selten eine Nachricht so gefreut wie diejenige, durch welche ich die Ernennung Euerer Excellenz als Generalissimus der türkischen Armeen erfahren habe, und möchte ich nicht verfehlen, Ihnen auch meinerseits den herzlichsten Glückwunsch auszusprechen. Ich beglückwünsche gleichzeitig auch die Türkei und Deutschland zu dem Entschluss Seiner Majestät des Sultans. Mögen Sie die türkischen Truppen zum Siege gegen unsere gemeinsamen Feinde führen, und möge aus diesem furchtbaren Weltkriege, der in Consequenz des langjährigen Arbeitens unserer Gegner die Vernichtung sowohl der europäischen Centralmächte, als auch des türkischen Reiches bezwecken sollte, eine glänzende Zukunft gerade für Ihr Vaterland und Deutschland und Oesterreich erstehen. Sie wissen, eine wie aufrichtige Freundschaft ich der Türkei entgegenbringe, und wie ich aus tiefster Ueberzeugung seit Jahrzehnten das Meinige dazu beigetragen habe, wo ich konnte für die Türkei zu arbeiten und die Freundschaft zwischen unseren beiden Ländern zu festigen.

Gern denke ich noch an die Zeit Ihrer Anwesenheit in Berlin,

in der wir manchmal zusammentrafen, zurück. Mit grösstem Interesse habe ich Ihre weiteren Arbeiten verfolgt, über alles, was Sie getan haben, mich freuend, überzeugt davon, dass gerade Sie der Mann sein würden, um der Türkei in entscheidungsschweren Zeiten ein Führer zu sein .

Aus dem Tell Halaf in Mesopotamien, wo ich 2½ Jahre lang Ausgrabungen geleitet habe, schrieb ich Ihnen zwei oder drei Mal. Ich fürchte, Sie haben diese Nachrichten niemals erhalten. Auch dort habe ich mich überzeugen können, wie Ihr Name von Ihren Landsleuten verehrt wird. Bei Sarres hörte ich manchmal von Ihnen. Hoffentlich habe ich bald die Freude und die Ehre, mit Ihnen wieder einmal persönlich zusammen zu kommen.

Ich wollte es mir jedenfalls nicht nehmen lassen, in dem gegenwärtigen Augenblick Ihnen zu sagen, wie sehr ich mich über Ihre Ernennung aus persönlichen und sachlichen Gründen herzlichst gefreut habe.

Mit besten Empfehlungen bin ich

Euerer Excellenz

aufrichtig ergebener

Karapınar